

УДК 94+903.4(476)

НОВЫЯ ПРАДМЕТЫ ЎЗБРАЕННЯ І РЫШТУНКУ ВЕРШНІКА І БАЯВОГА КАНЯ З ТЭРЫТОРЫІ ВЕРХНЯГА ПАДНЯПРОЎЯ І ПАСОЖЖА

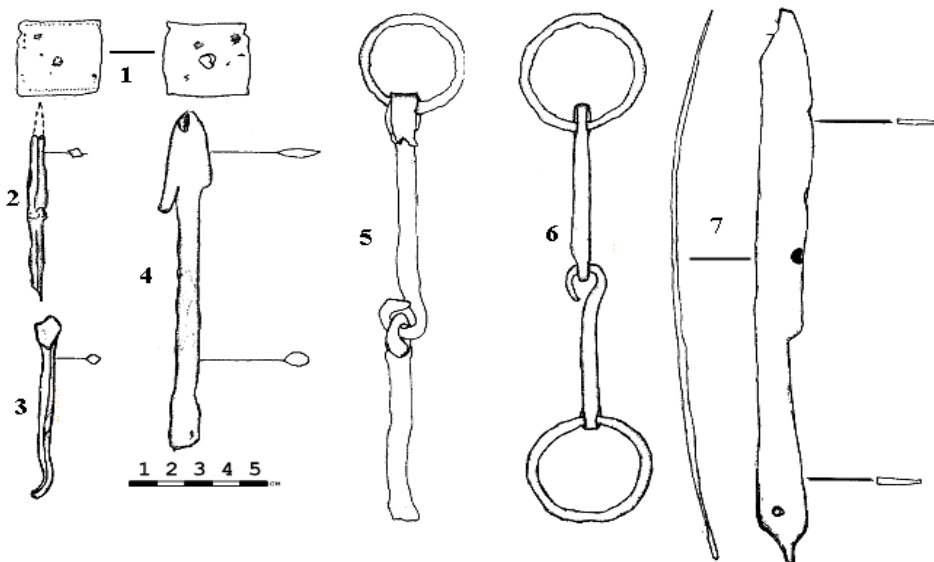
Р.Д. ГАЛЫНСКІ

(Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова)

Даследуецца комплекс прадметаў узбраення і рыштунку вершніка і баявога каня па матэрыялах раскопак 2007 – 2008 гадоў І.А. Марзалюка з гарадзішча Радамля Чавускага раёна Магілёўскай вобласці і мілітарый з экспазіцыі кабінета археалогіі МДУ імя А.А. Куляшова. Разглядаецца іх марфалогія, паходжанне і датыроўка. Выкананы аналіз прыналежнасці да пэўных сацыяльных груп, у карыстанні якіх яны маглі знаходзіцца. Артэфекты датуюцца даволі шырокім перыядам і закранаюць эпоху Перасялення народаў, часы Старажытнай Русі і Вялікага княства Літоўскага. Сродкі бою і кіравання канём маюць даволі шматлікія аналогіі і, адпаведна, шырока ўжываліся ў вайсковай справе жыхароў разглядаемага рэгіёна. Апісаныя мілітарыі даюць магчымасць уявіць мінімальны комплекс сродкаў узбраення ваяроў, які складаўся са зброі дальняга і бліжняга бою і выкарыстоўваўся рознымі сацыяльнымі групамі насельніцтва міжрэчча Верхняга Падняпроўя і Пасожжа.

Тэрыторыя Верхняга Падняпроўя і Пасожжа даволі багата на прадметы ўзбраення. На сённяшні дзень выяўлена шмат артэфектаў, звязаных з вайсковай справай, частка з іх была знойдзена падчас археалагічных даследаванняў. Іншыя артэфекты былі выпадкова знойдзены мясцовымі жыхарамі, але вялікая іх колькасць засталася па-за ўвагай даследчыкаў. Мэта гэтага артыкула – увесці ў навуковы ўжытак комплекс мілітарый з гарадзішча Радамля Чавускага раёна і калекцыі прадметаў узбраення эпохі Сярэднявечча з экспазіцыі кабінета археалогіі МДУ імя А.А. Куляшова.

Асноўная частка. Падчас археалагічных даследаванняў загадчыкам кафедры археалогіі і спецыяльных гістарычных дысцыплін МДУ імя А.А. Куляшова І.А. Марзалюка на гарадзішчы Радамля Чавускага р-на Магілёўскай вобласці ў 2007 – 2008 гадах быў выяўлены комплекс прадметаў узбраення і рыштунку баявога каня эпохі Сярэднявечча і ранняга Новага часу. Знаходкі зброі прадстаўлены чаранковым кінжалападобным наканечнікам стралы з перахватам, утулкавым, двухшпінным наканечнікам дроціка і баявым нажом. Конскі рыштунак у сваю чаргу прадстаўлены дзвума цэлымі парамі цугляў, абломкам грызла і фрагментам упрыгожвання конскай зброі (мал. 1). Сярод знаходак таксама прысутнічае нарыхтоўка кулі.

Мал. 1. Мілітарыі з гарадзішча Радамля:

- 1 – пласцінка ад конскай зброі (XVI ст.); 2 – бранябойны наканечнік стралы (XI – XII стст.); 3 – фрагмент цугляў;
4 – двухшпінны наканечнік дроціка (V – VII стст.); 5 – цуглі (XII – XIII стст.); 6 – цуглі (XVI ст.); 7 – нож (XVI ст.).

Чарашковы наканечнік стралы з перахватам (мал. 1: 2) квадратнага сячэння мае кінжалападобную форму і рамбавіднае сячэнне. Артэфект каразіраваны і мае выразныя прыкметы ўздзеяння агню. Агульная даўжыня выраба складае 6,8 см, даўжыня баявой часткі – 3 см, чаранка – 3,2 см, шырыня пяра стралы – 0,9 см. 3-за моцнай каразіраванасці дакладныя першапачатковыя параметры зброі высветліць не ўдаецца. Дадзены тып наканечнікаў стрэл зыходзячы з марфалогіі і параметраў адносіцца да тыпу 97 варыянта 2

(па А.Ф. Мядзведзеву). Адпаведна згаданай тыпалогіі тып 97 быў шырока распаўсюджаны на тэрыторыі ўсёй Усходняй Еўропы з IX па XIV стагоддзе, пік бытавання прыпадае на XII – XIV стагоддзе. Варыянт 2 у сваю чаргу меў шырокае выкарыстанне ў XI – XII стагоддзях [11, с. 85]. Наканечнік з Радамльскага гарадзішча згодна з суправаджаючым археалагічным матэрыялам датуецца XI – XIII стагоддзямі. Аналогіі з тэрыторыі Беларусі выяўлены ў Мінску, Крычаве [17, с. 198].

Наканечнік дроціка (мал. 1: 4) адносіцца да тыпу ўтулкавых двушыпных. Штых дроціка скруглены, што ўказвае на частае яго выкарыстанне альбо на спецыфіку канструкцыі. Абодва шыпа пашкоджаны – адзін адсутнічае наогул, другі абламаны. Трэба адзначыць наяўнасць слаба выражанага рабра ўздоўж вастрья. Утулка, на жаль, цалкам не захавалася – адсутнічае яе полая частка. На артэфакце прасочваюцца сляды тэрмічнага ўздзеяння, магчыма, з-за знаходжання ў пажары. Параметры зброі наступныя: даўжыня – 13,7 см, баявая частка складае 3,3 см, даўжыня захаваўшайся часткі шыпа 0,9 см, шырыня баявой часткі – 1,8 см, дыяметр утулкі прыблізна 1,2 см, шырыня паміж шыпамі не менш за 2,6 см. Улічваючы тое, што утулка ўяўляе сабой толькі цэльную частку без раструба, атрымліваецца, што яна захавалася недзе на дзве трэці ад магчымай агульнай даўжыні. Стратыграфічна гэтая мілітарыя датуецца V – VII стагоддзямі н. э. і мае аналогіі з Нікадзімаўскага гарадзішча 3-й чвэрці I тыс. н. э. Горацкага р-на Магілёўскай вобласці [14, с. 36; 15, с. 211, 217 – 218; 16, с. 12]. Трэба адзначыць, што двушыпныя коп'і, так званыя «гарпуны», на тэрыторыі Заходняй Еўропы знікаюць у VIII – IX стагоддзях, а на Усходзе Еўропы існуюць да XIII стагоддзя ў якасці паляўнічай зброі [4, с. 17]. Пік бытавання гэтых наканечнікаў ва Усходняй і Цэнтральнай Еўропе прыпадае на перыяд з III – II стагоддзяў да н. э. па III – IV стагоддзі н. э.

Згодна назіранням літоўскага даследчыка В. Казакавічуса, наканечнікі гэтага тыпу (тып VII па В. Казакавічусу) выкарыстоўваліся носьбітамі культуры штрыхаванай керамікі і з першай паловы I тысячагоддзя н. э. прадстаўнікамі пшэворскай культуры. Славянскія плямёны на працягу VII – VIII стагоддзяў выкарыстоўвалі іх як асноўны від кідалных коп'яў [5, с. 56].

Нож (мал. 1: 7) стратыграфічна датуецца другой паловай XVI стагоддзя. Зыходзячы з марфалогіі і памераў нажа яго можна аднесці да так званых засапожных баявых нажоў. Агульная даўжыня складае 22,2 см, клінок складае 12,3 см, шырыня ляза – 2 см, шырыня рукаці складае 1,8 см, таўшчыня ляза – 0,3 см. Выраблены нож з цэльнай жалезнай паласы мае адно лязо, на штыху прысутнічае абушны скос і закругленая рэжучая кромка. Тарцавая частка рукаці мае шыпападобны выступ даўжынёй 1,1 см. На рукаці прасочваюцца адтуліны пад штыфты для тронак, адна з іх скразная, дзве заіржавелі, але павінна прысутнічаць і чацвёртая – пасярэдзіне (магчыма, пад напластаннем іржы). Лязо мае сляды спрацаванасці і знаходжання ў агню. Трэба падкрэсліць пашыранасць дзвюх ніжніх трацей ляза адносна верхняй. Гэта дае дадатковыя падставы для сцвярджэння аб прыналежнасці гэтага нажа не да гаспадарчых, а да паляўнічых ці баявых спраў. Рукаць таксама паступова пашыраецца адносна тарца. Падобныя пашырэнні ляза і рукаці характэрны для сучасных паляўнічых і некаторых баявых нажоў. Аналогіі паходзяць з Масквы (раскопкі ў Іпацьёўскім правулку) і датуецца трэцяй чвэрцю XVI стагоддзя, аналогіі адносна марфалогіі ляза паходзяць з Менска [6, табл. VI; 4, с. 71 – 72]. Знойдзены нож паходзіць са слоя апошняй падсыпкі вала, якая была зроблена пасля Лівонскай вайны 1558 – 1582 гадоў, у ходзе падзей якой Радамльскі замак быў спалены.

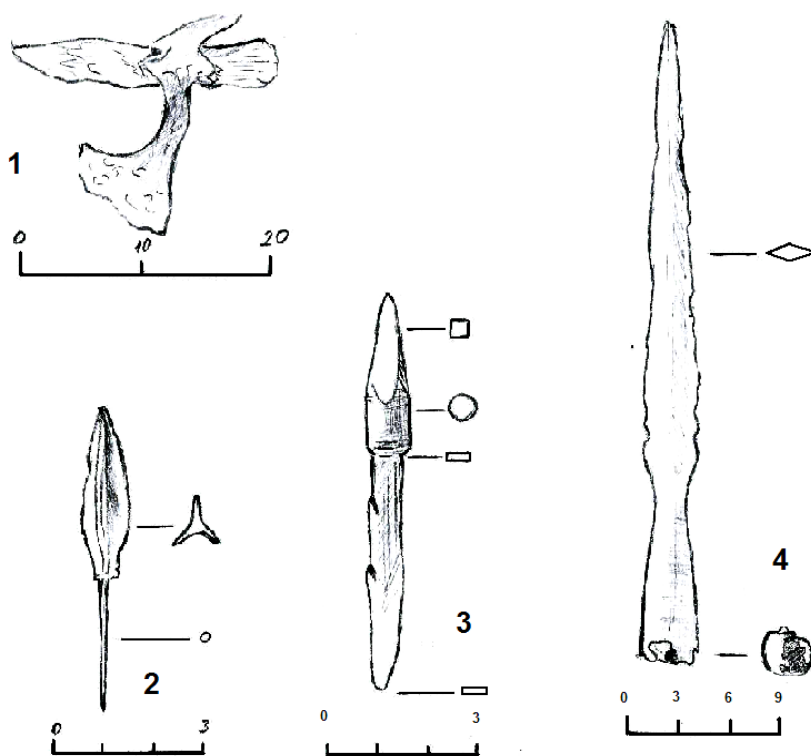
Цуглі прадстаўлены дзвюма двусастаўнымі экзэмплярамі і адным фрагментам грызла. Яны стратыграфічна датуецца XII – XIII (мал. 1: 5) і XVI стагоддзямі (мал. 1: 6). Поўныя цуглі стратыграфічна датуецца сярэдняй XVI стагоддзя, цуглі без кальца датуецца XII – XIII стагоддзямі, фрагмент грызла паходзіць са слоя пажарышча Лівонскай вайны. Згодна назіранням А.М. Кірпічнікава, па параметрам павадных калец можна вызначыць памер коней і іх нораў – «уділа с крупными кольцами употреблялись, очевидно, для слабоуздых, т.е. *слишком* чувствительных, лошадей, с малыми – для тугоуздых, т.е. *мало-чувствительных*» [8, с. 16 – 17]. Але з гэтым нельга пагадзіцца. Згодна этнаграфічным назіранням бачна, што чым меншае кола, тым больш спакойная жывёла. Памер грызлаў у сваю чаргу гаворыць аб памерах жывёліны – чым даўжэйшыя грызлы, тым буйнейшыя па памерах конь.

Што тычыцца пласцінкі ад конскай зброі (мал. 1: 1), то трэба адзначыць, што яна мае квадратную форму з крыху скошанымі бакамі і захаваўшыся крапёжны шып. Артэфакт стратыграфічна датуецца XVI стагоддзем. Пласцінка выпуклая і на ёй прысутнічае чаканны ўзор у выглядзе касога крыжа і квадрата па перыметры самой пласцінкі, верагодна, у гэтых паглыбленнях былі шляхетныя металы. Падобныя пласцінкі прысутнічаюць на аброці з Гнёздаўскіх курганоў, хаця стратыграфічна артэфакт датуецца больш познім перыядам [8, табл. VII]. Памер гэтай пласцінкі 3 × 2,9 см, што ўказвае на месца яе мацавання – уздоўж ілба каня. Гэта быў найбольш шырокі рамень з усёй аброці, які праходзіў па самай прыкметнай часткі жывёлы. Менавіта таму на ёй змяшчаліся найбуйнейшыя пласцінкі. Падобныя тыпы аброцяў можна заўважыць і цяпер у сельскай мясцовасці. Але нельга адмаўляць і магчымасць прыналежнасці пласцінкі да рыцарскага паянога набору XV – XVI стагоддзяў.

Сярод прадметаў узбраення прысутнічае нарыхтоўка кулі, хучэй за ўсё алавяна-свінцовай. Дыяметр складае 1,6 см, літнік – 0,5 см у даўжыню і 0,9 см у дыяметры. Стратыграфічна куля датуецца XVI стагоддзем. Наяўнасць у Радамлі пэўнай колькасці агнястрэльнай зброі (гакаўніц і ручніц) пацвярджаюць і пісьмовыя крыніцы [1, с. 200]. Урэшце, паводле комплексу ўзбраення бачна, што ваенны кантынгент на

гарадзішчы Радамля знаходзіўся на працягу яго існавання – з V – VII па XVI стагоддзе. Прычым прысутнасць цугляў і пласцінкі ад конскай аброці ўказваюць на прысутнасць тут знатных воінаў. Калі цуглі гавораць аб камбатантах, сацыяльны статус якіх вагаецца ад коннага стральца да цяжкаўзброенага вершніка, то пласцінка з чаканкай – паказчык прысутнасці цяжкаўзброенага ратніка альбо рыцара. Нельга выключыць верагоднасць паходжання часткі мілітарый з Масквы: нож, наканечнік стралы і тая ж самая пласцінка ад конскай аброці маглі быць выпадкова страчаныя падчас штурму замка ў перыяд Лівонскай вайны. Наяўнасць добра ўзброеных ваяроў у Радамлі было выклікана практычнай неабходнасцю – пагранічнае становішча замка.

Што тычыцца сродкаў боя з экспазіцыі кабінета археалогіі МДУ імя А.А. Куляшова, то яны прадстаўлены наступнымі артэфектамі: двума наканечнікамі стрэл (адзін арбалетны болт), наканечнікам кап'я і сякерай (мал. 2).

Мал. 2. Мілітарыі з МДУ імя А.А. Куляшова:

- 1 – сякера тыпу IV (па А.М. Кірпічнікаву) (XI ст.); 2 – трохлопасны наканечнік стралы (V – VIII стст.); 3 – арбалетны болт (XII – XIII стст.); 4 – наканечнік кап'я (XIII ст.)

Наканечнікі стрэл з'яўляюцца чарашковымі, адно з іх – трохлопаснае, а другое прадстаўлена чарашковым арбалетным балтам.

Выкарыстанне стрэл з трохлопаснымі наканечнікамі ў нашым рэгіёне было выклікана кантактамі з народамі Вялікага стэпу. Яны былі знаёмы яшчэ скіфам у I тысячагоддзі да н. э., але разглядаемы артэфект датуецца VII – X стагоддзямі н. э. Наканечнік (мал. 2: 2) з экспазіцыі кабінета археалогіі МДУ імя А.А. Куляшова можна аднесці да тыпу 15 падтыпу 1 (рамбавідны) па класіфікацыі А.Ф. Мядзведзева. Але трэба адзначыць, што толькі марфалогія паказвае на тое, што гэта тып 15, памеры ж у сваю чаргу не даюць магчымасць з упэўненасцю сцвярджаць аб прыналежнасці мілітарыі менавіта да гэтага тыпу. Па памерах наканцоўе можна аднесці да тыпу 13, такія наканечнікі характарызуюцца як трохкутныя наканечнікі з плечукамі. Тып 15 у сваю чаргу кілевідны трохлопасны, з плечукамі, але ён можа быць і ромбападобным. Трэба таксама мець на ўвазе тое, што наканечнікі такой марфалагічнай канструкцыі шырока ўжываліся гуанамі, а на тэрыторыі Старажытнай Русі перасталі выкарыстоўвацца ў XIII стагоддзі [12, с. 58 – 59; 11, с. 15 – 17]. Бліжэйшыя аналогіі на тэрыторыі Беларусі былі выяўлены на Нікадзімаўскім гарадзішчы III чвэрці I тысячагоддзя н.э., размешчанага на тэрыторыі Горацкага р-на Магілёўскай вобласці [14, с. 36]. Гэты артэфект быў выяўлены падчас археалагічных раскопак на стаянцы каменнага веку магілёўскім археолагам В.Ф. Капыціным на помніку Горкі Чэрыкаўскага раёна ў 1980 годзе.

Другі наканечнік з'яўляецца выцягнутым, пірамідальным, квадратнага сячэння, з круглай шыйкай арбалетным балтам (мал. 2: 3) тыпу 13 па тыпалогіі А.Ф. Мядзведзева. Ён датуецца XII – сярэдзінай XIII стагоддзя. Гэтая мілітарыя мае сляды сучаснага механічнага ўздзеяння – злёгка раскляпаны чарашок, сляды ціскоў на шыйкі і завусенцы на пляскатасцях чарашка. Па гэтай прычыне наканечнік і не супадае з па-

мерах, уласцівымі гэтаму тыпу паводле А.Ф. Мядзведзева: даўжыня – 79 мм, замест 90 – 130 мм і даўжыня баявой галоўкі – 21 мм, замест 55 – 75 мм. Абапіраючыся на датыроўку можна сцвярджаць, што гэта быў адзін з першых арбалетаў (самастрэлаў) у нашым рэгіёне. Аналагічныя балты былі выяўлены на Княжай гары (Украіна) і ў Ізяслаўлі (Украіна). Як вядома, абодва гарадзішчы былі знішчаны падчас мангола-татарскай навалы, не пазней за 1240 год [12, с. 95]. Трэба адзначыць, што дадзеная мілітарыя хутчэй за ўсё адносіцца да старажытнарускіх арбалетаў, а не да ўзбраення войска ВКЛ. Шырокае выкарыстанне арбалета звязваюць з неабходнасцю барацьбы з цяжкаўзброенымі ворагамі [2, с. 40 – 41].

Акрамя кідальнай зброі ў экспазіцыі прысутнічаюць прадметы ўзбраення бліжняга бою – наканечнік кап'я і сякера. Наканечнік кап'я ўтулкавы, мае падоўжана-трохкутную форму, рабінчнага сячэння вастрыё і варонкападобную ўтулку (мал. 2: 4). Яго можна аднесці да тыпу ПБ па класіфікацыі А.М. Кірпічнікава. Агульная даўжыня складае 37,3 см, шырыня плечукоў – 3 см, даўжыня ўтулкі – 11 см, а яе дыяметр – 3,5 см. Нажаль, дакладна апошнія дзве лічбы высветліць не падаецца магчымым па прычыне моцнай каразіраванасці аснавання ўтулкі і яе дэфармаванасці. На самой утулцы прасочваецца «ўкіпеўшы» крапёжны цвік і адтуліна на супрацьлеглым баку ўтулкі. Увогуле коп'і тыпу П з'яўляюцца ўніверсальнымі і выкарыстоўваліся ў якасці баявой і паляўнічай зброі. Але даследчык мае сумненні наконт прыналежнасці гэтай мілітарыі да тыпу ПБ, можа адносіцца і да тыпу V па А.М. Кірпічнікаву. Сумненні выкліканы з-за дэфармаванай утулкі – пры шырокай утулцы гэта кап'ё будзе з'яўляцца пікай. Піка – вынаходніцтва качэўнікаў і ў Еўропу была занесена гунамі яшчэ ў V стагоддзі. Найстаражытнейшыя пікі з тэрыторыі Русі датуюцца VIII – IX стагоддзямі, але найбольшае распаўсюджанне гэта зброя набывае ў XII – XIII стагоддзях з выхадам у баі на першы план конніцы. Цікава тое, што на тэрыторыі Заходняй Еўропы піка пранікае толькі ў XII – XIII стагоддзях [7, с. 12 – 13, 15 – 17]. Адною з бліжэйшых аналогій з'яўляецца знаходка кап'я на Вішчынскім гарадзішчы Рагачоўскага р-на Гомельскай вобласці, гарадзішча было знішчана ў сярэдзіне XIII стагоддзя [3, с. 115 – 116]. Пры параўнанні марфалогіі абедзвюх мілітарыяў можна з большай упэўненасцю казаць аб прыналежнасці магілёўскай мілітарыі (дакладнае паходжанне не высветлена) да тыпу ПБ.

Сякера (мал. 2: 1), якая захоўваецца ў экспазіцыі ў МДУ ім. А.А. Куляшова адносіцца да тыпу IV па класіфікацыі А.М. Кірпічнікава альбо да варыянта 12 тыпу III па класіфікацыі Г.В. Ласкавага. Да туюцца мілітарыя згодна згаданых тыпалогій XI стагоддзя і адносіцца да так званых «камбінаваных» сякер [7, с. 36 – 37; 10, с. 31]. У правушыне захаваўся даволі значны кавалак дрэва – тапарышча, іншыя арганічныя астаткі (скураная пракладка для больш надзейнай фіксацыі сякеры на тапарышчы) не прасочваюцца. Лязо моцна каразіравана і мае сляды спрацаванасці. На вялікай колькасці сякер тыпу III і IV на лязе прысутнічае адтуліна для крапёжнага рамяня, з дапамогай якога сякеру насілі за спіной ці пры сядле. Нажаль, на нашым экзэмпляры гэтую адтуліну прасачыць немагчыма. Правушная частка дэфармавана – прысутнічаюць толькі вонкавая абуховая касіца і правыя шчакавіцы, унутраная касіца абламана, а па моцнаспрахнелым шчакавіцам з левага боку прасочваецца трэшчына; на ўнутраным баку бародкі прысутнічае акруглы бугорчык. Падобная з'ява характэрна для даволі вялікай колькасці сякер тыпу IV. Ёсць яна і на больш позніх мілітарыях. Гэты бугор, хутчэй за ўсё, трэба звязваць са спецыфікай вырабу самой сякеры – наварка стальнага ляза на мяккую аснову з некалёнага жалеза. Падобная сістэма вырабу колюча-сякучых прылад працы і зброі была шырока распаўсюджана і выкарыстоўваецца да нашых дзён. Але падобны бугор можа быць элементам спецыфікай канструкцыі прадмета ўзбраення (вырашэнне гэтага пытання патрабуе больш падрабязнага вывучэння). Трэба адзначыць, што тып IV самы шырока распаўсюджаны тып старажытнарускіх сякер на абшары Старажытнай Русі, у тым ліку і на тэрыторыі Беларусі, дзе ён складае 46,87 % ад агульнай колькасці знаходак з яе тэрыторыі [13, с. 45]. Апісаны артэфакт быў выяўлены ля Палыкавіцкай крыніцы, дзе быў выпадкова знойдзены А. Белавусавым – царкоўным старастай палыкавіцкага прыхода ў маі – ліпені 2009 года. Ён перадаў мілітарыю дацэнту кафедры археалогіі МДУ ім. А.А. Куляшова А.Р. Агееву, які затым перадаў яе ў археалагічную лабараторыю ўніверсітэта. Месца знаходкі было абследавана загадчыкам кафедры археалогіі МДУ ім. А.А. Куляшова І.А. Марзалюком на наяўнасць спадарожнага матэрыялу, але безвынікова.

Трэба адзначыць, што ўвесь комплекс прадметаў узбраення нельга аднесці да сродкаў боя заможных ваяроў. Коп'і (па археалагічных дадзеных) былі самай масавай зброяй, канешне, пасля наканечнікаў стрэл. Абудва віда зброі былі поліфункцыянальнымі – выконвалі ролю як баявога, так і паляўнічага прызначэння. Трэба дадаць, што гэтым відам зброі маглі быць узброены як сапраўдныя ваяры-дзуржыннікі, так і звычайныя апалчэнцы. Што тычыцца арбалетнага балта, то неабходна адзначыць, што самастрэламі ў XIII стагоддзі былі ўзброены стральцы – ваяры, якія адносіліся да малодшай дружыны [9, с. 54]. Сякера тыпу IV, як адзначалася вышэй, адносіцца да поліфункцыянальных сякер – яна магла выкарыстоўвацца і як зброя і як прылада працы. Па гэтай прычыне гэты артэфакт з'яўляецца, на думку аўтара, адным з самых дэмакратычных з усіх прыведзеных сродкаў бою і стаіць на адным узроўні з нажом. Абудва прадметы выступалі ў вельмі значнай ролі ў любой гаспадарцы таго часу і былі неабходнымі падчас вайсковай выправы, калі не ў якасці зброі, дык у якасці прылады працы. Але наяўнасць на гарадзішчы Радамля прадметаў конскага рыштунку ўказвае на прысутнасць там кантынгентна са старэйшай дружыны і з прадстаўнікоў рыцарства, альбо заможных ваяроў.

Заклучэнне. Апісанья мілітарыі даюць магчымасць уявіць мінімальны комплекс сродкаў узбраення ваюроў на тэрыторыі сучаснай Магілёўскай вобласці на працягу з V – VII па XV – XVI стагоддзі. Гэты комплекс сродкаў у сваю чаргу складаўся са зброі дальняга і бліжняга бою і выкарыстоўваўся рознымі сацыяльнымі групамі насельніцтва міжрэчча Верхняга Падняпроў'я і Пасожжа.

ЛІТАРАТУРА

1. Бохан, Ю.М. Узбраенне войска ВКЛ другой паловы XIV – канца XVI ст. / Ю.М. Бохан. – Мінск: Экаперспектыва, 2002. – 336 с.
2. Бохан, Ю.М. Арбалет / Ю.М. Бохан, М.А. Плавінскі // *Археалогія Беларусі: энцыкл.: у 2 т. Т. 1: А – К / рэдкал.: Т.У. Бялова (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Беларус. Энцыкл. імя П. Броўкі, 2009. – 496 с.*
3. Загорульскі, Э.М. Вишинский замок XII – XIII вв. / Э.М. Загорульскі. – Мінск, 2004. – 159 с.
4. Заяц, Ю.А. Оборонительные сооружения Менска XI – XIII вв. / Ю.А. Заяц. – Мінск: Изд. В.Н. Милютин, 1996. – 80 с.
5. Казакавичюс, В. Оружие балтских племен II – VIII вв. на территории Литвы / В. Казакавичюс; под ред. А. Таугавичюса; АН ЛитССР. Ин-т истории. – Вильнюс: Мокслас, 1988. – 160 с.
6. Кирпичников, А.Н. Военное дело на Руси в XIII – XV вв. / А.Н. Кирпичников. – Л., 1976.
7. Кирпичников, А.Н. Древнерусское оружие / А.Н. Кирпичников. – Л., 1966. – Вып. 2: Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени IX – XIII вв.
8. Кирпичников, А.Н. снаряжение всадника и верхового коня на Руси IX – XIII вв. / А.Н. Кирпичников. – Л., 1973.
9. Ласкавы, Г.В. Узбраенне воінаў XII – XIII стст. з феадальных сядзіб-замкаў паўночнага захаду Палацкай зямлі (па матэрыялах раскопак гарадзішчаў Пруднікі і Маскавічы) / Г.В. Ласкавы // *Старонкі гісторыі Беларусі. – Мінск, 1992. – С. 47 – 57.*
10. Ласкавы, Г.В. К истории оружия Белорусского Подвинья в VI – XIII вв. / Г.В. Ласкавы // *Полоцкий летописец. – Полоцк, 1993. – № 1(2). – С. 19 – 38.*
11. Лухтан, А.Б. Война V в. в Литве / А.Б. Лухтан // *ГАЗ. – Мінск, 1997. – № 11. – С. 15 – 20.*
12. Медведев, А.Ф. Ручное метательное оружие (лук и стрелы, самострел) VIII – XIV вв. / А.Ф. Медведев // *Археология СССР. Свод археологических источников. Вып. Е1-36. – М.: Наука, 1966. – 184 с.*
13. Плавінскі, М.А. Фарміраванне і эвалюцыя комплексу зброі бліжняга бою і засцерагальнага ўзбраення X – XIII стст. на тэрыторыі Беларусі: дыс. ... канд. гіст. навук: 07.00.06 – археалогія / М.А. Плавінскі. – Мінск, 2010. – 161 л.
14. Седин, А.А. Никодимово – городище третьей четверти I тысячелетия н. э. в Восточной Беларуси / А.А. Седин // *Край-Крај: Дыялог на сумежжы культур; рэд. А. Агееў і Я. Іваноў; Магілёўская даўніна (спец. вып. № 8), МТ «Брама». – Магілёў: Магілёўская абласная друкарня, 2000. – С. 31 – 43.*
15. Седин, А.А. Общественные отношения и идеология населения Восточной Беларуси в V – VII вв. н. э. / А.А. Седин // *Проблемы археологии и древней истории Верхнего Поднепровья и соседних территорий: междунар. науч. конф. (30 янв. – 1 февр. 2002 г.): докл. и сообщ. – Могилев: МГУ им. А.А. Кулешова, 2002. – 300 с.*
16. Седин, А.А. Оружие из городища Никодимово / А.А. Седин // *V абласныя Магілёўскія краязнаўчыя чытанні (28 каст. 1993 г.); Магілёўскі абласны краязнаўчы музей. – Магілёў, 1994. – С. 7 – 16.*
17. Ткачоў, М.А. Зброя і рыштунак верхніка з раскопак Крычава / М.А. Ткачоў, А.А. Мяцельскі // *ГАЗ. – Мінск, 1994. – № 4. – С. 187 – 200.*

Паступіў 11.06.2011

THE COMPLEX OF OBJECTS OF BATTLE HORSE'S EQUIPPING AND HORSEMAN'S ARMAMENT FROM THE TERRITORY UPPER COUNTRY BETWEEN TWO RIVERS DNIEPER AND SOG

R. GALYNSKI

The complex of objects of battle horse's equipping and horseman's armament from the territory upper country between two rivers Dnieper and Sog is arrow-head, spear, axe, knife, horse harness and bit. One part of this objects was discovered by archaeologists, the other one by inhabitants of this territory. This artefacts are represented by arrow-head of the bow of V – VIII and XI – XIII cent., arbalest-arrow of XIII cent., the spear-head of V – VIII and XII – XIII cent., the axe of XI cent., the knife of XVI cent., the bit by XII – XIII and XVI cent. and the part of a horsiness of XVI cent. Warriors of different people and social groups such as peasants, citizens (members of people's volunteer corps) and notable warriors was armed with this weapon. The complex of armament gives us a possibility to reconstruct set of weapon of this region from V – VIII to XVI century.